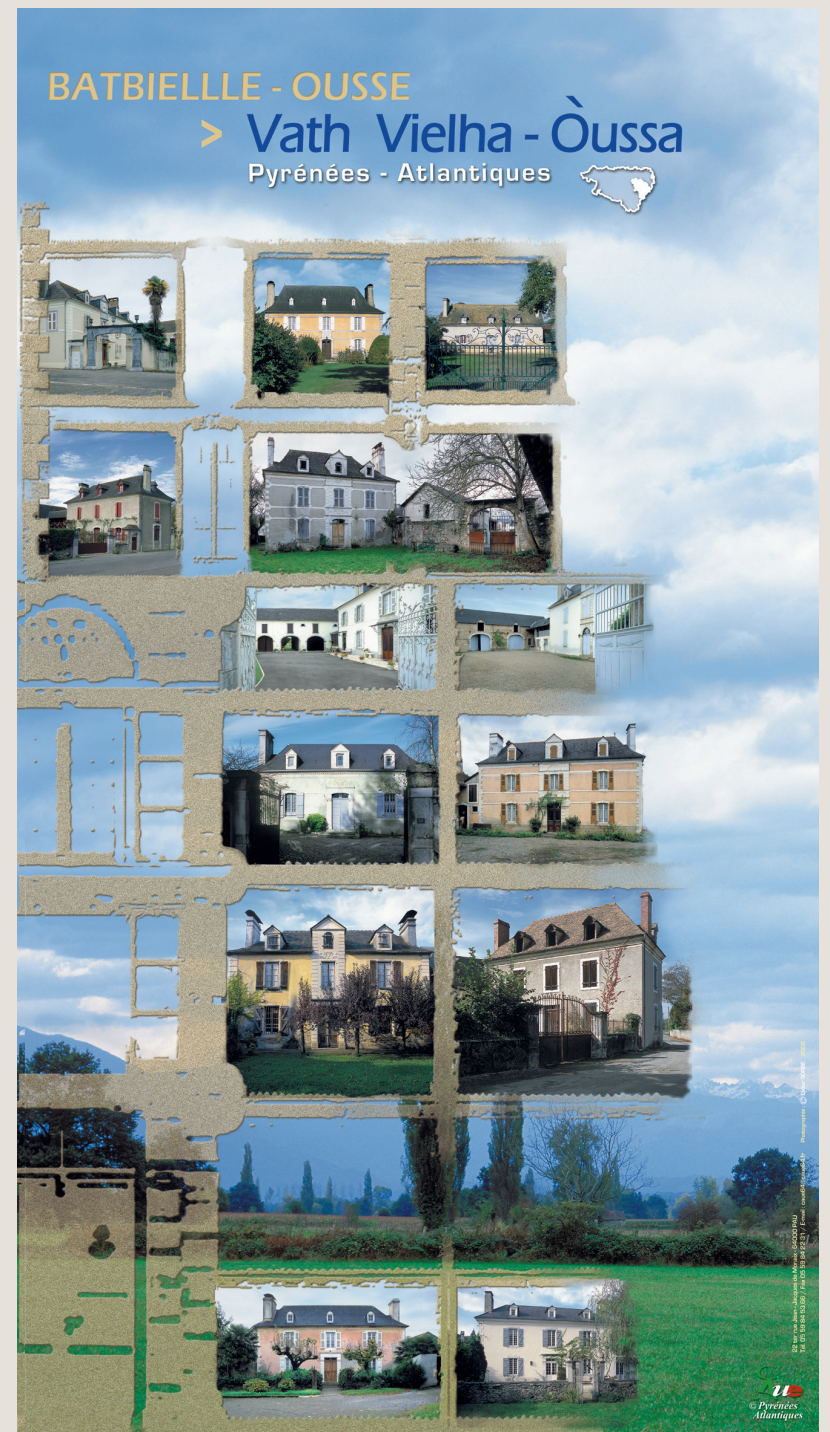

L'ABITAT TRADICIONAU PEUS PARÇANS DE LA VATH VIELHA E D'ÒUSSA

L'organizacion deu vilatge

L'abitat qu'ei aplegat en vilatges despartits lo long d'Òussa, de Laguenh e deu gave de Pau. Los vilatges que's caracterizan per'mor d'aver tots la medisha maçonneria. Cleda, portau, ostau... que's segueishen dinc au cap deu vilatge.

Los bastiments que presentan, sus l'alinhament de la carrèra, ua murralha de cropa*. Lo davant màger de l'ostau, perpendicular, qui ei en generau virat de cap a l'Èst o au Sud-Èst, que s'obreish sus ua parguia.

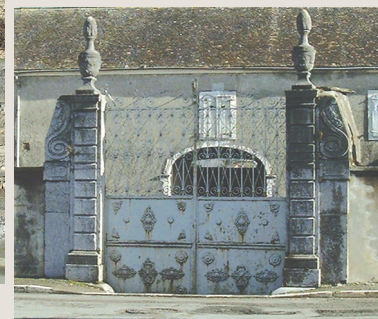
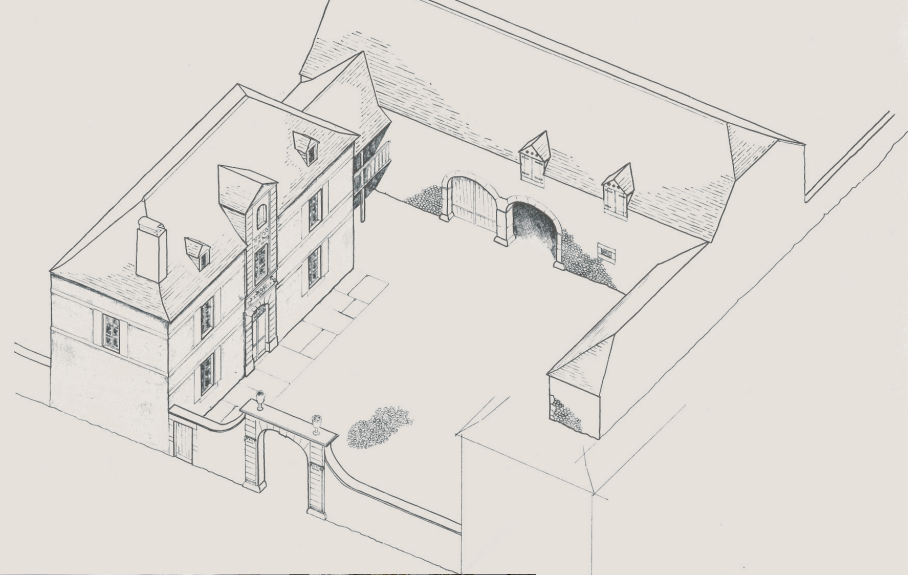
L'organizacion deus bastiments

Per la plana de Nai, l'espaci domestic que s'organiza a l'entorn d'ua parguia barrada per ua murralha hauta, traucada peu portau e per ua portaleta pedanhèra. Lo còs de la demorança qu'a lo davant perpendicular a la carrèra. Ua bòrda deu bestiar que fòrma ua escaire dab l'ostau e que's tròba atau parallèla a la carrèra.

La grandor deus bastiments qu'amuisha la prosperitat d'aqueth parçan aus sègles XVIII^{au} e XIX^{au}. Las tèrras qu'èran ricas, daubuns agricultors que hasèn cerealiculturas e d'outes qu'èran vaquèrs. La grandor de las bòrdas, la largor de las entradas carretèras e la qualitat de las arquitecturas qu'amuishan de plan tot aqueth abondèr. La bòrda deu bestiar au hons de la parguia qu'ei traucada per ua o mantuas pòrtas carretèras*.

Aqueras pòrtas que son plan sovent d'ua largor de non pas créder.

Los portaus que son, per la lor grandor e la lor ornamentacion, deus mei beròis. Los mei vielhs que son de husta, plens dinc a un mètre cinquanta haut o baish e cledats au dessus. Que son cobèrts per teits a dus pans o per «labassas ». Au sègle XIX^{au} e au començament deu sègle XX^{au}, alands metallics qu'aparescòn ; mei leugèrs, qu'èran portats per gahons e non pas mei per un axe-pivòt vertical, çò qui permetó de deishar los teits.

Lo còs de la demorança

D'un biais generau, l'elevacion deu còs de la demorança qu'ei de tres travadas e dus nivèus. La soa heitura, a l'encòp afinada e individualizada peu son teit haut dab cropas, que dauneja la parguia.

La composicion deu davant que segueish los principis deu classisme arquitecturau : simetria, travada centrau tractada com ua salhida, pilastres toscans o ionics ...

Las demoranças mei chètras qu'an sonque un nivèu devath lo solèr, sustot per la plana d'Òussa. Que demoran totun fidèlas au principi de simetria axiau.

L'expression arquitecturau

Devath lo losat, l'arquitectura que jòga suu contraste enter lo hons d'enduit generaument cauceat* e la blancor de la pèira motladurada e escultada.

Los cauceatges* qu'èran soventòtas tindats de jaune, de presca, de ròse e tanben de roi o de blu. Un decòr de bandèus a la hautor de las taulas de las frinèstas e deus lintèus que podè animar lo perbòc.

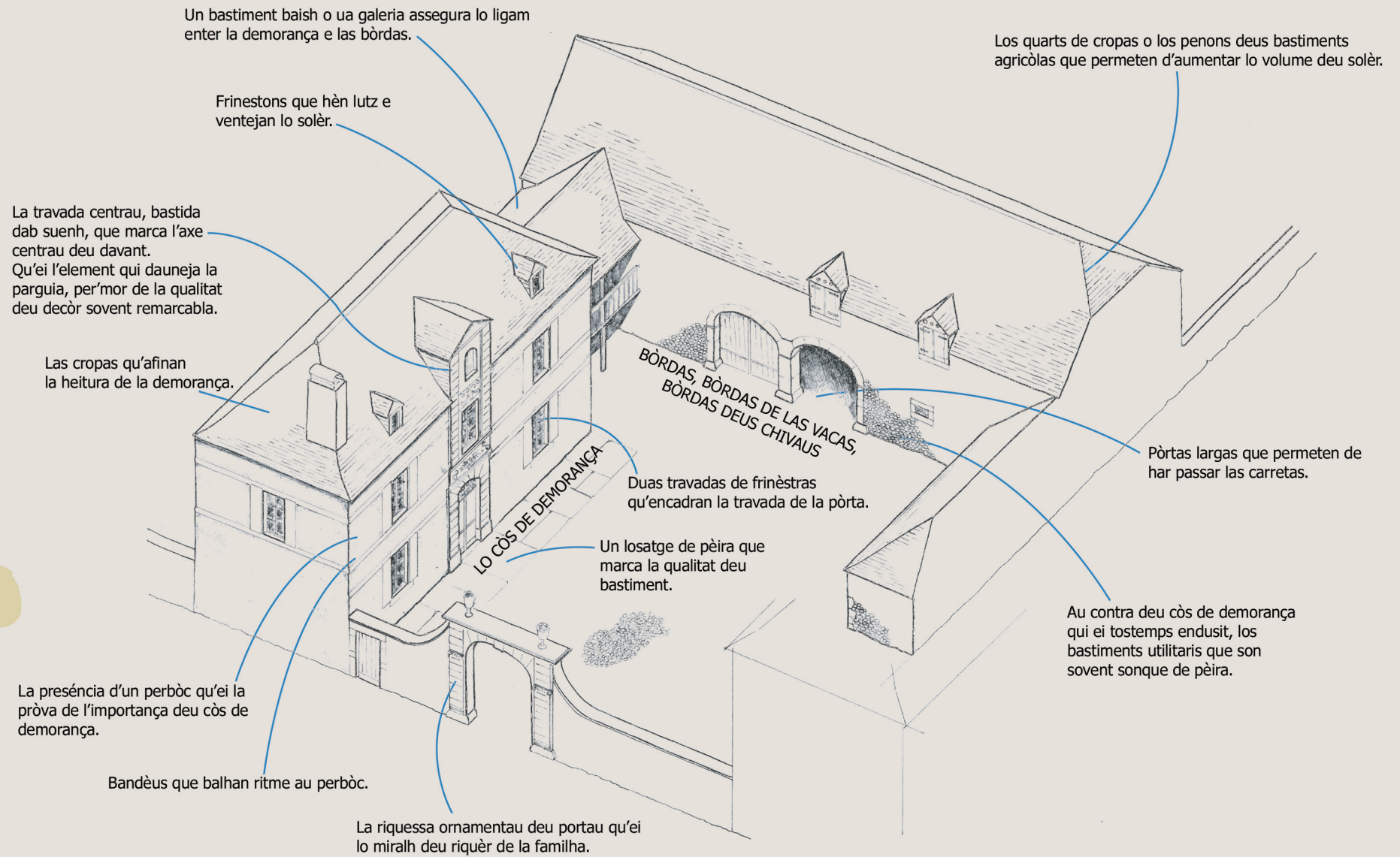
Las maçonnerias qu'èran en generaument constituidas d'arrebòts cobèrts de perbòc. Totun, los obratges qui n'avèn pas tant d'interès, com las bòrdas e las murrallas que se'n passavan.

On i a lo mei d'esfòrc en mestior de decoracion, qu'ei entà la travada centrau. Que s'í tròba soventòtas au dessús de la pòrta un cartocho. A còps, la travada qu'ei hèita deu pè dinc au cap d'un parament de pèiras e que s'acaba per un frineston*.

La pèira, per'mor qu'ei un calcari blanc dab grans fins, qu'ei de bon escultar. Ou'í son plan sovent representadas huelhas d'acant mescladas de pampos e de gaspas d'arrasim qui sòrten d'ua tista, a còps ausèths que son associats a motius de decoracion.

L'abitat tradicionau peus parçans de la Vath Vielha e d'Òussa

GLOSSARI

- Cauceatge : dilucion de caucea dens l'aiga, lo cauceatge que s'aplica sus las murrallas tà las poder protegir. Naturalment blanc per'mor de la color de la caucea, qu'ei plan sovent tindat dab tèrras.
- Cartocha : pèira plana inserida dens la maçoneria au dessús de la pòrta. La cartocha que pòrta generalement ua inscripcion, ua data o ua figura gravada.
- Clau (d'arc) : pèira centrau d'un arc. La clau de la pòrta de la demorança qu'ei sovent decorada.
- Cropa : teit triangular qui's tròba au dessús deu costat petit deu bastiment e qui ei perpendiculara au sens de la somèra.
- Lintèu : pèça orizontau de pèira o de husta au dessús d'ua obertura, d'ua pòrta o d'ua frinèsta.
- Frineston : obertura petita obrada dens lo teit entà esclarir lo solèr.
- Pòrta carretèra : pòrta larga tà har passar las carretas.
- Travada : division verticau deu davant caracterizada per la superposicion d'oberturas.
- Aland : part mobila d'ua pòrta o d'ua frinèsta.

Bibliografia Vath Vielha-Òussa

PAÍS D'ADOR

BIDART Pierre, COLLOMB Gérard, Pays aquitains, Bordelais, Gascogne, Pays basques, Béarn, Bigorre, in CUISENIER Jean (dir.), L'architecture rurale française: corpus des genres, des types et des variantes, Paris, Berger-Levrault, 1980
Un obratge ric dab mantuas ilustracions d'arquitecturas en Aquitània

CUZACO René, " Toits et toitures béarnais, basques et landais " in Pyrénées n° 29, janvier-mars 1957, p13-20

Un article qui pausa la question de las arraditz de las fôrmas, en insistir sus la primautat deus teits vegetaus (talabena, arrètge) o minerau (labassas) suus productes de tèrra cueita, aparescuts dab la romanizacion. La continuitat de las fôrmas, en estar conservada dab lo passatge de la talabena a la lòsa o a la teula, l'ostau bearnés o soletin que seré doncas sonque la seguida de la « cabana primitiva » non romanizada.

LOUBERGÉ Jean, Les anciennes maisons rurales des Pays de l'Adour, Pau, Imprimerie moderne, 1981.

Un obratge classic qui presenta las granas familhas arquitecturaus en País d'Ador

PIRENÈUS ATLANTICS

MOREL DELAIGUE PAYSAGISTES, Atlas des paysages en Pyrénées-Atlantiques, Pau, Conseil général des Pyrénées-Atlantiques/Préfecture des Pyrénées-Atlantiques, 2003.

L'obratge, despartit en 7 entitats, que presenta las caracteristicas paisatjadas deu departament. Los trèits grans de l'arquitectura de cadua que i son descriuts.

BEARN

CAZAURANG Jean-Jacques, " La maison béarnaise. Essai de classification des différents types, signification, rôles ", in Revue régionaliste des Pyrénées, 1965

CAZAURANG Jean-Jacques, Pasteurs et paysans béarnais, Vol. 1, Pau, Marrimpouey jeune, 1965

" Toits d'ardoise " p. 229-240 et " le bois en Béarn " p. 241-269.

CAZAURANG Jean-Jacques, Pasteurs et paysans béarnais, Pau, Marrimpouey Jeune, 1968

P. 21-112 per çò qui ei de l'abitat.

CAZAURANG Jean-Jacques, Scènes de la vie rurale en Béarn, 42120 Le Coteau, Ed. Horvath, 1983

Sustot capitol II, « la maison » p. 17-75.

CAZAURANG Jean-Jacques, Pasteurs et paysans béarnais. Au village, les métiers, Pau, Cairn, 1998

" Travail de la pierre. Maçons, carriers, tailleurs de pierre " p. 85-92.

CAZAURANG Jean-Jacques, LOUBERGÉ Jean, Maisons béarnaises, Pau, Musée béarnais/château de Pau, Vol.1 : " à travers les âges – à travers les pays ", 1978, Vol.2 : " Fonctions – matériaux – procédés... ", 1979

LATHELIZE François, PACT du Béarn, Le bâti ancien en Béarn, Paris, EDF/PACT, 1981

Realizat per un arquitecte, un obratge illustrat dab mantuns dessens e relhevats.

LOUBERGÉ Jean, " La géographie des maisons rurales en Béarn", in Revue de Pau et du Béarn, 1973/1, p. 211-223.

LOUBERGÉ Jean, " Réflexions sur l'évolution des maisons rurales en Béarn depuis le XVIIe siècle ", in Du village et de la maison rurale, colloque de Bazas 1978, Paris, 1980.

Aquera comunicacion que hè allusion aus cambiaments màgers de l'ostau rurai bearnés peus sègles XVII^{au} e XVIII^{au}, dab chic a chic lo remplaçament de la lòsa e de la talabena peu capvirament deu plan qui mia a l'abandon deu davant en penon au profieit de la murralha-gotarèu ; aquò qu'ei l'afirmacion deu caractèr « classic » de l'arquitectura en Bearn.

LOUBERGÉ Jean, La maison rurale en Béarn, 63340 Nonette, Ed. CREER, 1986.

L'obratge mei complet sus las architectures ruraus en Bearn, qui descriu dab hèra de precision los diferents tipos arquitecturaus presents per aqueth parçan.

VATH VIELHA - ÒUSSA

SOVIÈNERS E TESTIMÒNIS

de BONNECAZE Jean (Abbé), " Variétés béarnaises ", [ca. 1780], publiées par Victor DUHARAT, in Bulletin S.S.L.A. de Pau, série II Tome 38, 1910, p. 31-194

Sustot p. 69-70 suu gost fastuós deus bearnés per l'arquitectura, p. 121, descripcion de la vila de Nai...

de BONNECAZE Jean (Abbé), " Histoire particulière des villes, bourgs et villages principaux du Béarn, contenant en abrégé quelques particularités qui les regardent en particulier commençant au pied de la montagne, descendant vers Pau, commencée en 1772 par Bonnacaze, curé de Pardies " in Revue des Etudes Historiques et religieuses du diocèse de Bayonne, Tomes VIII, IX, X et XI, 1899, 1900, 1901, 1903

TUCAT Jean, Espoey, village béarnais, sa vie passée et présente, Ed de l'indépendant, 1947, réed. Pau, Ed. Gueule de bois rockcitanie, 2000

Nomenat regent a Liuron a la fin deu sègle XIX^{au} la soa monografia, qui ei a l'encòp estudi e testimòni, qu'ei virada de cap a tots los maines de la vita vitanta : l'organizacion sociau, los transpòrts, l'administracion comunau, l'abitat... p. 68-74 84-91

TUCAT Jean, Histoire de la région de Pontacq, Jean Tucac, 1954, réed. Pau, RP Axo Service, 1987

Sustot las paginas 71-75 consacradas a l'abitacion.

ESTUDIS

C.A.U.E. deus Pirenèus Atlantics, Quasèrn d'Identitat Patrimoniau et Paisatjada. Pèmont bearnés, Pau, C.A.U.E. 64, 2002.

La prumèra part que presenta las caracteristicas arquitecturaus, urbanisticas e paisatjadas de la plana de Nai e de la plana d'Òussa. Qu'ei confrontada a ua enquesta miada per un geografe sus la percepcion que los residents an a l'encòp deus factors constitutius e deus limits cap a la lor identitat.

C.A.U.E deus Pirenèus Atlantics, dab l'ajuda de PETITJEAN Marc, Angais, analisi tipologica deu patrimòni, quasèrn de constat e de recomandacions, Pau, CAUE 64, 1995

Un tribalh deus preciós de relhevats d'arquitecturas civius.

MAGENDIE Pierre, Linteaux en Béarn, de la plaine de Nay, P.Magendie, Pau, 2000

L'obratge, mercés a la fotografia, qu'amassa un ensemble d'esculturas de dessus de pòrtas deus mei beròis per la plana de Nai.

MOREL DELAIGUE PAYSAGISTES, Atlas des paysages en Pyrénées-Atlantiques, Vol. VI, Pau, Conseil général des Pyrénées-Atlantiques/Préfecture des Pyrénées-Atlantiques, 2003

Lo volume VI, consacrat aus parçans enter Ador e Gaves, que presenta las caracteristicas deu paisatge de la plana de Nai e de la vath d'Òussa.